

BİBLİYOGRAFYA :

Sâî, *Tezkiretül'lebnîye*, I, 12, 75; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, I, 311; Ayvansarayî, *Hadîkatü'l-cevâmî*, I, 85; a.e. *Camilerimiz Ansiklopedisi* (haz. İhsan Erzi), İstanbul 1987, I, 126; Mehmed Ziyâ, *İstanbul ve Boğaziçi*, İstanbul 1336, I, 75; Halil Edhem (Eldem), *Nos mosques de Stamboul* (trc. E. Mamboury), İstanbul 1934, s. 97-99, rs. 57 (burada verilen bilgiler aynı kitabın Türkçe baskısında yoktur); Konyalı, *Mimar Koca Sinan'ın Eserleri*, s. 89-91; Tahsin Öz, *İstanbul Camileri*, Ankara 1962, I, 64; Semavi Eyice, *İstanbul - Petit guide à travers les monuments byzantins et turcs*, İstanbul 1955, s. 94, 95, nr. 143; a.mf., "İstanbul Minareleri", *Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri*, İstanbul 1963, I, 53; W. Müller - Wiener, *İstanbul Bildlexikon zur Topographie Istanbul*, Tübingen 1977, s. 417; Aptullah Kuran, *Mimar Sinan*, İstanbul 1986, s. 278; Yüksel Yoldaş Demircanlı, *İstanbul Mimarisi İçin Kaynak Olarak Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, İstanbul 1989, s. 104; *Fâtih Camileri ve Diğer Tarihî Eserler* (haz. Fâtih Müftülüğü), İstanbul 1991, s. 105-106 (cami), 278 (tekke); A. Sâim Ülgen, *Mimar Sinan'ın Yapıları, Rölemler*, Ankara, ts., II, lv. 181; A. Süheyl Ünver, "İstanbul Yedinci Tepe Hamamlarına Dair Bazı Notlar", *VD*, II (1942), s. 248 (krokisi), rs. 15; M. Baha Tanman, "Hacı Evhad Külliyesi", *DBİst.A*, III, 473-475.

SEMÂVİ EYİCE

HACI FÂİK BEY

(ö. 1891)

Türk müzikisi bestekârı,
hânende.

İstanbul Üsküdar'da doğdu. Asıl adı Ahmed Fâik'tir. Hayatı ve tahsili hakkında yeterli bilgi yoktur. Küçük yaşta Enderun'a alınarak orada yetiştirildi. Müsiki'deki ilk bilgilerini Enderun'da Dellâl-zâde İsmâil Efendi'den aldı. Saraydan ayrıldıktan sonra Aksaray Kız Sanâyi Mektebi müdürlüğü görevinde bulundu. İbnülemin Mahmud Kemal ve Yılmaz Öztuna onun Haseki Hastahanesi'nde müdürlük yaptığını kaydederek. Gültekin Oransay ise bestekâr Hacı Fâik Bey'in, bu hastahanenin 1890-1909 yılları arasında müdürlüğünü ve başhekimliğini yapan bir başka Hacı Fâik Bey ile karıştırıldığını kaynak göstermeden söyler. Gerçekten Nimet Taşkıran'ın *Hasekinin Kitabı* adlı eserinden anlaşıldığına göre 1890-1909 yıllarında Haseki Hastahanesi müdürlüğü ve başhekimliği görevinde bulunan Hacı Fâik Bey adlı hekimin bestekârlıkla ilgisi yoktur. Ayrıca bestekâr Hacı Fâik Bey 1891'de vefat ettiğine göre sözü edilen görevlerle ilişkisinin bulunması mümkün değildir. Bir ara Hacca da giden Fâik Bey, yakalandığı zatürre hastalığından kurtulamayarak 1891 yılı başlarında yaklaşık altmış yaşında Bulgurlu

Libadiye'deki köşkünde vefat etti ve Karacaahmet Mezarlığı'na defnedildi. Dönemin meşhur neyzenlerinden Üsküdarlı Sâlim Bey Hacı Fâik Bey'in ağabeyidir.

Devrinin önemli bestekârları arasında yer alan Hacı Fâik Bey, sesinin ve icrasının güzelliğiyle temayüz eden usta bir hânende olarak da tanınmıştır. Katıldığı müsiki meclislerinde devrinin ileri gelen müsikişinaslarıyla dostluk kurarak onlardan faydalanma imkânı bulduğu gibi zaman içinde bu mahfillerin değerli bir hânendesi oldu. Bilhassa Enderûnî Ali Bey ve Hacı Ârif Bey'le yakın dostluk kurduğu bilinmektedir.

Hacı Fâik Bey'in, Türk müzikisinin dinî ve din dışı pek çok formunda 600'e yakın eser bestelediği söylenir. Ancak günümüze başta Mevlevî âyini olmak üzere tevşih, şuşul, ilâhi gibi dinî eserleri yanında kâr, semâî ve şarkı formunda toplam 170 civarında bestesi ulaşabilmiştir. Onun büyük formlarda da başarılı olduğu dikkati çekmektedir. Bestelediği üç âyinden hüzzam âyini unutulmuş, ancak yegâh âyininin bir selâmı ile düğâh âyinin tamamı zamanımıza kadar gelmiştir. Bestelerinin yarısından fazlasını teşkil eden şarkılarında Hacı Ârif Bey'in tesirinin hissedildiği söylenirse de üslup sahibi bir bestekâr olduğu eserlerinde görülmektedir. Sadettin Nüzhet Ergun ise onun dinî eserlerinde şarkı tavrının hâkimiyetinden bahseder. Bilhassa düğâh makamındaki, "Pek sevdim efendim seni gâyetle beğendim" mısraı ile başlayan kârî ile tanınan Hacı Fâik Bey'in bestelediği eserler arasında, "Merhabâ ey fahrî âlem merhabâ" mısraı ile başlayan hüzzam ilâhisi, "Nihansın dîdeden ey mest-i nâzım" mısraı ile başlayan rast şarkısı ile Hacı Ârif Bey'in vefatı üzerine bestelediği, "Âteş-i sûzân-ı fîrkat yakıtı cism ü cânımı" mısraı ile başlayan hümâyun makamındaki şarkısı meşhurdur.

Aynı zamanda iyi bir neyzen ve giriftzen olan Hacı Fâik Bey'in şairliği de vardır. Fâik mahlası ile yazdığı şiirlerini topladığı bir eserine bugüne kadar rastlanmamışsa da bestelediği eserlerden güftesi kendisine ait olanların bir kısmı *Fâikü'l-âsâr* adıyla neşrettiği (İstanbul 1298) güfte mecmuasında bulunmaktadır. Sa'diyye ve Mevleviyye tarikatlarına mensup olan Hacı Fâik Bey ayrıca birçok talebe yetiştirmiştir. Bunlar arasında Hammâmîzâde Osman Bey, Sultan VI. Mehmed (Vahdeddin), Hacı Kirâmî Efendi, Lemi Atlı, Hâfız Ahmed Nazif Efendi, Şeyh Edhem Efendi, Hâfız Mustafa İhsan Bey ve Şeyh Said Özok bilhassa zikredilmelidir.

BİBLİYOGRAFYA :

Sicill-i Osmânî, IV, 4; *Türk Musikisi Klasiklerinden İlahiler* (İstanbul Konservatuvarı Neşriyatı), İstanbul 1931, I, 38-39, 44-45; II (1993), s. 114; Ezgi, *Türk Musikisi*, V, 447-448; Ergun, *Antoloji*, II, 401, 406, 512, 561-568, 638, 648, 724; İbnülemin, *Hoş Sadâ*, s. 184; Şengel, *İlahiler*, I, 138; II, 152; III, 24-25, 42-43; IV, 120-121; Töre, *İlahiler*, V, 92-93, 104-105, 124-129; VII, 88-89; VIII, 20-21, 89; Mehmet Nazmi Özalp, *Türk Musikisi Tarihi*, Ankara, ts. (TRT Müzik Dairesi Başkanlığı Yayını), I, 266-267; Ahmet Hacıpoğlu, *Besteleriyle Yunus Emre İlahileri*, Ankara 1993, s. 75; Nimet Taşkıran, *Hasekinin Kitabı*, İstanbul 1972, s. 281, 303-305, 374, 377; Gültekin Oransay, "Yayınlanmış Türk Din Musikisi Sözlü Anıtlarının Ezgiyicileri", *AÜ İlahiyat Fakültesi İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi*, sy. 3 (1977), s. 175; Avnî, "Bir Üstâz-ı Fenn-i Müsiki", *Tercümân-ı Hakikat*, sy. 4046, İstanbul 24 Kânunuevvel 1307 r./5 Kânunusânî 1892; Öztuna, *BTMA*, I, 281-284.

NURİ ÖZCAN

HACI GİRAY I

(ö. 871/1466)

Kırım hanlığının kurucusu.

Cengiz Han'ın oğlu Cuci'nin soyundan gelmekte olup şeceresi tarihçiler tarafından farklı şekillerde kaydedilir. Leh kaynaklarının onu amcası Devlet Berdi ile (Bir-di) aynı kişi olarak göstermesi tamamen yanlıştır.

Kırım'ın bağımsızlığı için ilk mücadele Hacı Giray'ın dedesi Taştımur tarafından başlatılmıştı. Taştımur bu mücadelede kısa bir süre için başarılı olup adına para bastırmış ve bağımsızlığını ilân etmişti. Ondan sonra oğulları Gıyâseddin ile Devlet Berdi, Altın Orda'nın başşehri Saray'ı elinde bulunduran ve Altın Orda hanlığını kaybettikten sonra müstakil Kazan Hanlığı'nı kuracak olan Uluğ Muhammed'e karşı bu mücadeleyi sürdürmüşlerdi. Devlet Berdi, 830'da (1426-27) müstakil han sıfatıyla Mısır sultanına bir elçilik heyeti göndererek saltanatını meşrûlaştırıp iktidarını güçlendirmeye çalıştı. Devlet Berdi ve Gıyâseddin, atalarının yaptığı gibi girişilen mücadelelerde başarısızlığa uğrayıp Kırım'dan uzaklaştırıldıkları zaman Litvanya büyük dukasının yanına sığınıyorlardı. Leh kaynakları, Gıyâseddin'in burada dünyaya gelen oğlunun Hacı Giray olduğunu kaydeder. Bu kaynaklara göre Hacı Giray Litvanya'da Troki civarında doğmuştu. Ancak *Gülbün-i Hânân* gibi yerli kaynaklar, onun babası Gıyâseddin'in içinde büyüdüğü bir Giray kabilesi arasında doğduğunu nakleder ki bu rivayet daha doğru görünmektedir.

Hacı Giray'ın Kırım Hanlığı'nı ne zaman ele geçirdiği kesin olarak bilinmemek-

tedir. Uluğ Muhammed Han'ın 1428'de Osmanlı Sultanı II. Murad'a yazdığı mektupta Saray'ın 1427'de zaptedildiği belirtilmektedir. Dolayısıyla Hacı Giray'ın, Uluğ Muhammed Han'ın 1428'de Saray'a yerleşmesinden bir veya birkaç yıl sonra Şırın kabilesinin beyi Tekine (Tekene) Mirza'nın yardımı ile Kırım Hanlığı'nı ele geçirdiği tahmin edilmektedir. O sırada batıya doğru göç edip Kırım civarında yerleşmiş bulunan ve Altın Orda Devleti siyasetinde önemli rol oynayan Şırın, Kongrat ve Barın gibi büyük kabilelerin kendisini desteklemiş olması da mümkün görünmektedir.

Onun Kırım'a hâkim oluşu hakkında başka rivayetler de vardır. Buna göre Uluğ Muhammed ile Urus Han evlâdından Küçük Muhammed arasında devam eden savaşta Uluğ Muhammed'in Kuzey İdil havzasına çekilmesi üzerine Hacı Giray 1420'de Kırım'da hanlığını ilân etmiştir. Küçük Muhammed, Kırım'ı tekrar Altın Orda'ya bağlamak için Hacı Giray üzerine yürümüşse de yenilgiye uğraması üzerine Kırım ve civarı 1429'da Hacı Giray'ın hanlığını resmen tanımıştır. Öte yandan Hacı Giray'ın Litvanya büyük dukası Witold'un yardımı ile 1428'de Kırım'ı ele geçirdiği belirtildiği gibi Polonya Kralı IV. Kasimir'den gördüğü yardımla (Receb 853/Eylül 1449) Kırım'a hâkim olduğu da kaydedilmektedir. Ancak Hacı Giray'ın 1420'de hanlığı ele geçirmiş olması mümkün değildir. Ayrıca 1429'da amcası Devlet Berdi'nin Kırım'da han olarak bulunduğu da bilinmektedir. Hacı Giray adına 845'te (1441) Solhat'ta (Eski Kırım), 847'de (1443) Kırkyer'de para basılması onun hanlığı geç tarihte ele geçirdiğini düşündürmektedir.

Hacı Giray'ın hanlığının ilk yılları, Kırım limanlarını ellerinde tutan Cenevizlilerle mücadele içinde geçti. Önce vassâli olan Mengub Prensi Alexis ile anlaştı. Alexis 1433 yazında Cembalo'yu (Balıklava) aldı; kendisi de Kefe, Kerç ve Akkırman kalelerini hükümrânlığı altında sayıp bu liman şehirlerinin gümrük vergilerini alma politikası takip ederek Cenevizliler'e karşı harekete geçti. Cenevizler, bu tehlikeyi atlatmak için Carolo Lomellino kumandasında 6000 kişilik bir orduyu Kırım'a gönderdiler. Carolo, Cembalo'yu geri aldıysa da Hacı Giray'ın üssü Solhat üzerine yürürken uğradığı âni saldırıda 6000 kişilik ordusunun tamamını kaybetti (Zilhicce 837/Temmuz 1434). Bu başarının ardından Hacı Giray Kefe'yi kuşattı; ancak gerekli ateşli silâhlar, top ve cephaneye

sahip olmadığından bir süre sonra kuşatmayı kaldırdı. Buna karşılık deniz ticaretinin, kontrolü altındaki Solhat, Kerç ve Akkerman limanlarından kendi gemileriyle yapılması için gayret gösterdi.

Haziran 1454'te Hacı Giray, Fâtih Sultan Mehmed ile Kefe'yi almak için bir anlaşma yaptı. Elli altmış kadar kadirgandan oluşan Osmanlı donanması Kefe önlerinde demir atınca Hacı Giray 14 Temmuz 1454'te 7000 atısıyla şehri karadan kuşattı. Şehir bir süre dayandı. Cenevizliler'in Osmanlılar'a 3000 altın, Hacı Giray'a da 1200 altın vergi ödeme teklifi kabul edilerek kuşatma kaldırıldı. Fakat daha sonra Cenevizliler, yerli Kırım aristokrasisinin de iş birliğiyle Hacı Giray'ı hanlıktan indirip oğlu Haydar'ı (Aydar) hanlığa getirdiler. Ancak Haydar birkaç ay dayanabildi ve Hacı Giray'ın baskısıyla kaçmak zorunda kaldı. Hacı Giray tekrar han oldu ve bundan sonra da Cenevizliler'le hep iyi geçindi.

Litvanya ve Polonya ile iş birliğinde bulunma siyaseti takip eden Hacı Giray, 849'da (1445) Polonya Kralı IV. Kasimir ile ittifak anlaşması yaptı. Öte yandan Hacı Giray ile Saray'daki hanlar arasında daima anlaşmazlık ve düşmanlığın bulunduğu anlaşılmaktadır. Hacı Giray ile Uluğ Muhammed arasındaki münasebetler ise tam olarak bilinmemekle birlikte, Seyyid Ahmed Han ile Hacı Giray arasındaki ilişkiler tamamıyla düşmanca idi. Hacı Giray, sırf kendi istiklâlini muhafaza etmek gayesiyle Moskova knezi III. İvan ile sıkı bir dostluk kurmuş ve Moskova'yı Altın Orda tarafından gelecek herhangi bir tehlikeye karşı korumayı da üstlenmişti. 1465'te Seyyid Ahmed Han, Moskova üzerine bir sefer yapmak için Don nehri boyunca geldiğinde Hacı Giray'ın saldırısına uğradı ve geri çekilmek zorunda kaldı.

Hacı Giray'ın kurmuş olduğu Kırım Hanlığı, Doğu Avrupa ve Karadeniz siyasetinde önemli rol sahibi bir devlet haline geldi. 1465'te Papa II. Paulus, Antakyalı Louis'yi Hacı Giray'a elçi olarak gönderip İmparator III. Frederick idaresinde Osmanlılar'a karşı yapılacak Haçlı seferine onun da katılmasını istedi. Ancak Hacı Giray bunu kabul etmedi. Osmanlı hâkimiyeti döneminde Kırım, Osmanlılar'ın batıya karşı yaptıkları seferlerde önemli bir askerî destek kaynağı olma özelliği kazandı.

1466 yazının sonlarına doğru vefat eden Hacı Giray Bahçesaray'da Salacak mevkiindeki türbesine gömüldü. Arkasında hanlık için mücadele edecek sekiz evlât bıraktı.

Onun hanlık merkezlerinden olan Kırkyer'de bir medrese yaptırdığı ve yine Kırım'da mescid ve medreseleri olduğu belirtilmektedir.

Hacı Giray devrinde Kırım, Doğu Avrupa ile yapılan ticarî münasebetlerde önemli bir yere sahip bulunuyordu. Kırım yarımadasının güneyindeki Ceneviz ticarî kolonilerinde yaşayanlar han tarafından tayin edilen memurlara bağlıydılar ve bu memurlar gümrük vergilerini toplamakla görevliydi. Kırımlılar hem deniz hem de kara ticaretiyle uğraşıyorlardı. Bu ticaretin içine Moskova, Kazan ve kuzeydeki diğer bölgelerden gelen kürk, balık, bal mumu, hububat ve Uzakdoğu'nun ipeği ve baharatı da dahildi.

BİBLİYOGRAFYA :

Ebûlgâzî Bahadır Han, *Şecere-i Türk*, Kazan 1824, s. 96, 97, 100, 178; Münecimbaşı, *Sahâifü'l-ahbâr*, II, 697-698; Abdülgaffar Kırımî, *Ümdetü't-tevârih* (nşr. Necib Âsım, *TTEM* ilâvesi), İstanbul 1343, s. 259, 276; Halim Giray, *Gül-bün-i Hânân*, İstanbul 1327, s. 3, 6; V. D. Smirnov, *Krimskoe Khanstvo pod Verkhovenstvom Ottomanskoy Porti do Naçala XVIII. Veka*, St. Petersburg 1887, I, 218; A. K. Markov, *Inventarniy Katalog Musul'manskikh Monet Imperatorskago Ermitaja*, St. Petersburg 1896, s. 534; S. Lane-Poole, *Düvel-i İslâmiyye* (trc. Halil Edhem), İstanbul 1345, s. 367-372; A. A. Vasiliev, *The Goths in the Crimea*, Cambridge 1936, s. 220; Hasan Ortekin, *Kırım Hanlarının Şeceresi*, İstanbul 1938, s. 3-10; Akdes Nimet Kurat, *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivinde Altın Ordu, Kırım ve Türkistan Hanlarına Ait Yarluk ve Bitikler*, İstanbul 1940, s. 62-80; a.mlf., *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Ankara 1972, s. 207-211; Zeki Velidî Toğan, *Ümumi Türk Tarihine Giriş* (İstanbul 1946), İstanbul 1970, I, 352-355; Muzaffer Ürekli, *Kırım Hanlığının Kuruluşu ve Osmanlı Himayesinde Yükselişi: 1441-1569*, Ankara 1989, s. 1-14; L. Colli, "Khadiji Girey Khan i Ego Politika", *Izvestiya Tavr. U Arkh. Komm.*, sy. 50, Simferopol 1913, s. 113-121; AbdullaHoğlu Hasan, "Ceneviz Menbalarına göre XV. Asırda Kırım Hanlığı", *AYB*, sy. 10 (1932), s. 336, 376; Halil İnalıcık, "Hacı Giray", *İA*, V/1, s. 25-27; a.mlf., "Giray", *EP* (İng.), II, 1112-1114; a.mlf., "Hadîdî Giray", a.e., III, 43-45.

AHMET MUTLU

HACI GİRAY II

(ö. 1100/1689)

Kırım hanı
(1683-1684).

1648 yılında doğdu. I. Selâmet Giray'ın torunu ve Kalgay Kırım Giray'ın oğludur. Boyunun kısalığından dolayı halk arasında "üzengisi uzun" lakabı ile anılır. Kırım